

найважливіших аспектів боротьби за реформу богослов'я на той час. Але слід зауважити, що в самосвідомості реформаторів вилучення юридізму з богослов'я сприймається як відновлення чистоти новозавітної та патристичної думки, що була порушена схоластиком, яка проникла до православної традиції.

Що ж конкретно пропонували прихильники вилучення юридізму з православно-богословської думки? По-перше, перемістити головний акцент у розумінні Бога з його всемогутності та правосуддя на святість і любов. По-друге, проголосити любов головним фактором у трактуванні спокутної жертви Ісуса Христа, замість юридичного тлумачення спокути як правосуддя. По-третє, вважати головним сенсом у вченні про сотеріологічне значення спокути очищення та освячення людини, замість юридичного погляду на спокуту як на позбавлення людей від Божого покарання й загибелі.

Як бачимо, розуміння юридізму не було однозначним серед богословів. Можна визначити дві позиції щодо богословського юридізму. Одні богослови прагнули повністю вилучити з богослов'я юридичні поняття й замінити їх на етичні (позиція радикального критицизму), інші ж – виступали за збереження юридичних понять, але у формі їх етичної інтерпретації (позиція поміркованого критицизму, що була представлена «синтетичною» теорією П.Я.Светлова). Між цими позиціями точилася гостра ідейна полеміка. Причому боротьба навколо реформ у богослов'ї була непростюю. З одного боку - це полеміка між реформаторами та прихильниками церковної ортодоксії, з другого - ідейні сутички в самому реформаторському колі.

Перспектива подальшого вивчення проблеми, розглянутої в даній статті, вбачається у дослідженні ідейної боротьби між прихильниками юридізму та їх противниками. У статті подано аналіз лише одного напрямку - полеміки між критиками юридізму і його прибічниками. Але останні давали дуже аргументовану відповідь своїм критикам. Без висвітлення цієї сторінки стан сотеріологічного богослов'я наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. має неповний вигляд. Слід також приділити серйозну увагу критичному напрямку вчення про спокуту, його виникненню, становленню та історичному розвитку в православній традиції, а також ставленню сучасних богословів до богословського досвіду попередників у галузі сотеріології.

ДОСВІД САМОДОСТАТНОСТІ У МІСТИЦИЗМІ ХХ СТОЛІТТЯ**

Постановка проблеми зводиться до розуміння появи у ХХ столітті постнетейстичного містицизму і встановлення зв'язку із науковими і практичними положеннями про стан самодостатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує, що постмодерністські тенденції в культурі розкривають характеристики самодостатності в постнетейстичному містицизмі маючому характеристики самодостатності [Див.: Ж. Батай. Тексти // Фокин С.Л. Філософ вне себя Жорж Батай.- СПб., 2002.- С. 284].

Ціллю є розкрити зв'язок постнетейстичного містицизму періоду постмодерна з станом самодостатності як природним явищем.

Містика - це релігійна практика, а філософський містицизм - це рефлексія з приводу цієї практики. Розрізняють теїстичний містицизм як класичний, де абсолют - це особистий Бог, і нетейстичний як некласичний, де особистий Бог замінюється безособистим трансцендентним початком, наприклад, “дао” в даосизмі, “шуньята” в буддизмі, або “єдине” в неоплатонізмі. І класичний (теїстичний), і некласичний (нетейстичний) містицизм припускають необхідність містичної практики. Але в другій половині ХХ століття виникає постнетейстичний містицизм, який зовсім заперечує містичну практику [Кришнамурти Д. Записные книжки.- М., 1999. С. 231, 248], і вважається постнекласичним. Виникнення постнекласичного містицизму в ХХ столітті співпадає з виникненням постнекласичного напрямку в загальній культурі, тобто з постмодернізмом. Як класичний, некласичний, так і постнекласичний містицизм описують характеристики стану самодостатності людини. Тільки філософський містицизм класичного і некласичного напрямку пов'язує появу цього стану самодостатності у містика з його практикою, а постнекласичний напрямок заперечує цю практику.

Якщо взагалі підходити до відображення почуттів людини в культурі, то в історії філософії, філософського містицизму і містичній культурній традиції постає досвід самодостатності як певний стан людини, що має конкретні характеристики. За станом самодостатності закріплюється цілісність свідомості, що притаманна екстатичному стану

* Мурашкін М.Г. - кандидат біологічних наук, доцент Дніпропетровського державного фінансово-економічного інституту.

** © Мурашкін М.Г. 2003

людини [Плотин. Эннеады (II).- К., 1996. С. 93], блаженство [Аристотель. Сочинения: В 4-х.- М., 1983.- Т.4.- С. 259; Ясперс К. Общая психопатология.- М., 1997.- С. 152; Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет.- М., 1993.- С. 246], незворушність і спокій [Плотин. Эннеады (II).- С. 93, 70, 101; Ясперс К. Общая психопатология.- М., 1997.- С. 152; Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет.- М., 1993.- С. 246], відсутність потреби і незалежність [Аристотель. Сочинения: В 4-х.- М., 1983.- Т.4.- С. 63; Шелер М. Ресентимент в структуре морали.- СПб., 1999.- С. 99, 222; Лосев А.Ф. История античной эстетики. Поздний эллинизм.- М., 1980.- С. 503; Левинас Э. Избранное. Тотальность и бесконечное.- М., 2000.- С. 26; Каневский М.Н. “Трости надломленной не переломит...” К диалектике пределов умаления и славы.- Днепропетровськ, 2001.- С. 191], стан щастя [Аристотель. Сочинения: В 4-х.- М., 1983.- Т.4.- С. 63], стан безпристрасності [Шелер М. Ресентимент в структуре морали.- СПб., 1999.- С. 222; Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности.- СПб., 1997.- С. 259], творчий стан людини [Доддс Э.Р. Греки и иррациональное.- СПб., 2000.- С. 127, 151; Уотс А. Дао - путь воды.- К., 1996.- С. 194, 195, 202; Маслоу А. Психология бытия.- М.-К., 1997.- С. 113, 114] і таке інше. Вище зазначені характеристики можна віднести до чуттєвої сфери людини. Ці характеристики важливі як складові містичного досвіду. Характеристики стану самодостатності містика можна виявити як в теїстичному, так і в нетеїстичному містицизмі. Ці характеристики виявляються і в стихійних феноменах психічного життя містика постнетеїстичного містицизму. Тобто, ці характеристики можна розуміти як загальне, притаманне всім напрямкам містицизму. Однак вони мають прояв і поза містицизмом.

Самодостатність в людині - явище стихійне. Про стихійність стану самодостатності відомо ще з часів античності, коли цей стан протиставлявся прагненню людини [Лосев А.Ф. История античной эстетики. Поздний эллинизм.- М., 1980.- С. 503], прагненню, яке несе навантаження інтенціонального, свавільного, навмисного. Ця ж стихійність стану самодостатності розкривається і у неоплатоніків пізнього Риму, де духу притаманна єдність як самодостатне. Але в такому випадку відсутні будь-які попередні роздуми, що вказують на стихійність виникнення цього стану. Стихійність стану самодостатності виявляється і в містицизмі ХХ століття [Кришнамурти Д. Записные книжки.- М., 1999.- С. 218], де містичний стан виникає без видних причин. Стихійною, несвавільною подією психічного життя може бути певний вид екстазу [Ясперс К. Общая психопатология.- М., 1997.- С. 429], надбання якого не припускалось містиком. Така несвавільна подія, яка не припускає попередньої спеціальної містичної практики, описана у філософському містицизмі як

самодостатній феномен, який не несе в собі ніякого змісту (наприклад, в апофатичній теології). Цей самодостатній феномен неможливо відсторонити, тому що він має певне значення для духовного життя містика, для його культури, для культури містицизму в цілому. Але він не пов'язаний з практичною стороною містицизму, з рефлексією людини, з її установками. Його можна розцінювати як природне в містичній культурі. Враховуючи природність досвіду самодостатності як певного стану, властивого природі людини, можна вирішити проблему необхідності психологічного стимулювання в містицизмі, стимулювання навмисного, свідомого. Можна оцінити, наскільки одержувані внаслідок стимулювання стани мають природно-самодостатній характер. Адже стимульованість, не тільки хімічна, а й психологічна (в даному випадку це містична практика), призводить до залежності, до підвищеного рівня недостатності. Сам спосіб одержання подібних станів свідчить про залежність від цього способу.

Характеристики досвіду самодостатності, які описані філософами і філософами-містиками (Аристотель, Плотин, К.Ясперс, М.Хайдеггер), як вже відзначалося, відносяться до чуттєвої сфери. У документалістиці містицизму досвід самодостатності фіксується як певний стан екстазу, блаженства, стан щастя. Особливість чуттєвої сфери відбивається на творчості філософа-містика. Тоді творчість філософа нагадує творчість музиканта, який може виражати своєю музикою здивування пережите колись, стан екстазу, стан самого процесу осяяння пережитого хвилину тому, стан радості й щастя, який супроводжується суб'єктивними переживаннями, коли загострюється сприймання навколишнього світу. Тоді сама філософія не вміщується в суто інтелектуальний процес, а захоплює і неінтелектуальну сферу, вміщує в себе ірраціональне, знання про тонкі почуття людини, про особливі стани його свідомості, в тому числі про стан самодостатності. Цей стан як пережите філософ-містик втілює у свої тексти, об'єктивує знання. Це знання про відчуття радості, щастя, про спокій душі, про здивування, про екстаз. Такий елемент містичних переживань як екстатичність проникає в цілі філософські напрямки. В екзистенціалізмі екзистенція трактується як екстаз, властивий людському буттю, що має конкретний модус життєвості. Так, М. Хайдеггером у роботі “Лист про гуманізм” буття розуміється як екстатичний вимір екзистенції [Хайдеггер М. Время и бытие.- М., 1993.- С. 203]. Така залежність між переживанням буття людиною і станами самої людини, у даному випадку екстатичними станами, які притаманні містицизму у вигляді містичних екстазів, змушує говорити про філософський містицизм як рефлексію на особливі переживання самого філософа. Це пов'язано з екзистенціалізацією самої філософії.

Зацікавленість феноменом самодостатності (*αυταρκεία*) ми знаходимо ще в давньогрецькій філософії в окремих висловлюваннях Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля. За поняттям самодостатності закріплюються споглядальне, щасливе, блаженне (Аристотель), екстатичне (Плотін) розуміння стану людини. Самодостатність розглядають кініки і стоїки. Докласичний період, де поняття самодостатності трактується як нестійке й аморфне, змінюється класицизмом і вже має традицію філософського містицизму, коли самодостатним може бути тільки Бог, який є причиною Самого Себе і з Себе все творить. У філософському містицизмі середньовіччя (релігійний період класицизму) особливе місце займає ім'я І.Екхарта. Тут, незважаючи на те, що у середньовіччі домінують ідеї класицизму, містична філософія І.Екхарта має риси некласичного і навіть постнекласичного погляду на проблему характеристик досвіду самодостатності, які супроводжують переживання містиків [Екхарт И. Духовные проповеди и рассуждения.- М., 1991.- С. 10-200].

У XX столітті переплелися як класичні, так і некласичні погляди розуміння характеристик самодостатності в філософському містицизмі, а містичне має свої особливості й відтінки. Співвідносяться “самодостатність” і “присутність” [Постмодернизм. Энциклопедия.- Мн., 2001.- С. 197]. При зв'язку “самодостатності” і “присутності” виникає необхідність розвитку ідеї самодостатного буття духу і встановлення зв'язку з містицизмом, тому що в документалістиці описані стани містиків, які вказують на характеристику “присутності” як якості певного душевного стану (У.Джемс).

Досвід самодостатності притаманний людині як немотивоване (стихійне) явище і потребує розгляду в ряді категорій буття і пізнання людського духу як природного стану емоційно-почуттєвої сфери. Те, що самодостатність це ендогенний чуттєвий стан безпредметного характеру, позбавлений змісту, причини виникнення якого полягають поза свідомістю, вказує на неможливість його навмисного стимулювання.

Стану самодостатності властиві попередні кризи на певних вікових стадіях розвитку психіки (Е.Еріксон), коли когнітивні структури, обмежуючи (пригнічуючи) сприйняття, втрачають свою надійність. Моменти самоподиву в час станів екстатичного осяяння виступають як фактори, що нівелюють ці кризи у процесі становлення особистості. Філософський містицизм постнетейстичного характеру в осмисленні містичної культурної традиції прагне виявити причини й надати онтологічний статус таким характеристикам стану самодостатності, як цілісність свідомості, спокій, безпристрасність і тому подібне,

обґрунтовуючи стихійність прояву цих характеристик. Досвід самодостатності неповторно-індивідуальний, незворотний, випадковий.

Філософські категорії, які узагальнюють онтологічні характеристики досвіду самодостатності як стихійного стану, пов'язані з віковими змінами і творчими станами в житті людини. Вони розкривають природність феномену самодостатності при становленні особистості і її самостійності. Феномен самодостатності не виявляється через стимуляцію свідомості певними засобами, в тому числі й містичною практикою, має ендогенне походження. Ендогенне походження досвіду самодостатності розкриває його як частковий випадок трансгресії. Поняття трансгресія, яке розуміється як сила, що перевершує межу, встановлену іншими силами, використовується постмодерністською філософією (Ж.Батай, М.Бланшо, Ж.Дерріда) для пояснення феноменів містичних одкровенень, які мають випадковий характер (М.Можейко), чим є і досвід самодостатності.

Автономія людини, тобто відносна її незалежність від оточення і від своїх власних інстинктів, змінюється з віком при соціалізації. Людина в зрілому віці стає самостійною. Таке розуміння характерне і для релігійного досвіду, де розкривається гетерономія в дитинстві й автономія в дорослої людини (І.Льїн). Таке розуміння характерне і для філософії постмодернізму, де зріла людина стає самостійною й отримує ідивідуальну самосвідомість, яка починається з “досвіду неможливого” (М.Бланшо). Цей досвід пов'язаний з формуванням суверенності особистості, з процесом трансгресії. Трансгресивний досвід включає в себе досвід самодостатності як частковий випадок. Цей досвід перевершує межу, встановлену іншими людьми, розширює межу особистості, яка починає не співпадати з кордонами культурних традицій, з тим, що нав'язане особистості соціумом.

Самодостатність особистості може виступати як протилежність колективу, колективній нормі (індивідуація К.Г. Юнга). Це буває від того, що соціум найчастіше не дозволяє сприймати світ таким, який він є, пригнічує внутрішню волю, нав'язуючи певні соціальні установки. Але, з іншого боку, самодостатна особистість не може зовсім не враховувати іншу людину (соціум). З цим пов'язана проблема норми і патології. Відомо, що релігійний екстаз, як трансгресивний вихід суб'єкта за межі психічної “норми”, в деяких випадках – божевілля, досліджено постмодерністською філософією (М.Фуко, Ж.Делез, Ф.Гваттарі).

Трансгресія відіграє певну роль у створенні нової індивідуальності людини. Це відноситься і до самодостатності як часткового випадку трансгресії. Досвід самодостатності відзначає значні етапи в людському житті, етапи когнітивного розвитку особистості, які пов'язані зі значною трансформацією змісту самої особистості. Ця трансформація відкриває

додаткові можливості вибору, очищаючи особистість від застарілого. Такі тенденції розуміння трансгресії, суверенності, а також самодостатності стверджуються в кінці ХХ століття в постмодернізмі і визначаються в філософському містицизмі постнетеїстичного характеру, рефлексуючому на нових проблемах, пов'язаних з необхідністю постійних змін в людині і відсуненням відживших традицій культури.

Самодостатність - це не абсолютно несвідоме явище людської психіки, а екстатичне осяяння в присутності ясної свідомості, тому що людина, переживаючи його, не втрачає пильності. Пильність вказує на те, що людина в своєму автономному світі враховує існування іншої людини, соціуму. Це відбувається, незважаючи на те, що переживання самодостатності носить трансгресивну стратегію виходу за межі соціальності.

Теоретичні дослідження з питань досвіду самодостатних станів і взагалі трансгресії повинні вирішувати проблеми оновлення людини, його оновлюючого очищення, розширення сприйняття. При стані самодостатності розширюється сприйняття, знижується сенсорна пригніченість, що впливає не тільки на процес пізнання, але й бере участь у зміні ідентичності, в створенні нової індивідуальності. Уся містична культура і рефлексуючий філософський містицизм спрямовані на описання очищення і відновлення людини. Вона постійно продукує практичні шляхи до подібних переживань, але забуває, що сама новизна в духовному світі людини провокує причину вищих переживань. Сприйняття людиною новизни в своєму приватному духовному світі притаманне природі самої людини. Це вказує на необов'язковість якихось спеціальних способів впливу на сприйняття, тобто вказує на необов'язковість містичної практики для набуття одкровення, і на співіснування в містицизмі як класицизму, так і некласицизму, а також природність появи постнекласицизму як історичної закономірності.

Досвід самодостатності в постнетеїстичному містицизмі кінця ХХ століття має традиційні особливості починаючи з античності:

1. Термін "самодостатність" (автаркія) у старогрецькій літературі і в літературі ХХ століття, крім того, що має широке застосування, означає стан людини, який відповідає певному виду немотивованого (стихийного) екстатичного осяяння, маючого прояв як в містицизмі (одкровення), так і поза ним. Стан самодостатності характеризується певними рисами, незмінними від античності до філософського містицизму ХХ століття. Незмінність рис стану самодостатності вважається загальними в містичній культурній традиції.

2. Феномен самодостатності, характеристики якого описані в релігійно-філософській літературі і літературі філософського містицизму ХХ століття, може виникати у людини в силу її схильності до прояву цього феномену, без будь-якого зовнішнього зв'язку з безпосередньою містичною практикою. Досвід самодостатності не має змістовності, але він набуває її під впливом тієї чи іншої релігійної культури. В історії ХХ століття містицизм може відбивати культурні особливості постнекласичного характеру, якому притаманна відсутність містичної практики, тобто досвід самодостатності не набуває релігійного значення.

3. Ідея природності стану самодостатності, пов'язаного з віковими змінами і творчими процесами людини має свій розвиток, що розглядаються в науковій і документальній літературі ХХ століття. Природність стану самодостатності пояснює появу в історії містицизму ХХ століття постнекласичної культурної традиції постнетеїстичного характеру, не вимагаючого містичної практики, але маючого значення в культурі людини через відчуття позбавлення її від самообману, помилок.

4. Має піддрунття зв'язок між певним станом одкровення людини і колом філософських категорій, які вживаються філософським містицизмом і мають відношення до досвіду самодостатності як природного прояву буття людського духу в його вікових змінах при становленні самостійності особистості. Це відрізняє і вказує на особливості історії філософського містицизму ХХ століття, який набуває риси постнетеїстичного, нерелігійного спіритуалізму не потребує містичної практики. В житті людини набуття самостійності вимагає зміни певних цінностей.

5. Така характеристика досвіду самодостатності як вищого ступеню цілісності свідомості властива екстатичним станам і може проявлятися в містичному досвіді поза містичною практикою, що виражено в постнекласичному містицизмі ХХ століття, і що закріплює за собою історично нову форму містицизму – "нерелігійний спіритуалізм" або постнетеїстичний містицизм. Прояв стану самодостатності як екстазу вимагає від людини певного рівня чутливості, що в культурі може виступати як цінність. Прояв досвіду самодостатності пов'язаний з процесом переосмислення і перетворення особистістю традицій, а не з процесом впливу вже існуючих культурних традицій. Це стосується і містичної культурної традиції.

6. Прояв характеристик стану самодостатності не залежить як від стимулювання містичною практикою, так і від трансцендентного переходу в інший стан при створенні екстремальної або заспокійливої обставинки в житті людини, тому що самодостатне буття духу набувається цілісним укладом всього людського життя, яке має багато складових і постає як

стихійний феномен. Самодостатнє як надсвідомий рівноважний стан духу не потребує стимулювання якимсь спеціальним методом. Воно має ендогенну природу виникнення й орієнтує на руйнування застарілих традицій. Таке положення привносить особливості в історію філософського містицизму ХХ століття більш широке розуміння трансцендентного, бо це поняття часто виступає синонімом самодостатнього.

7. Має підґрунтя положення про елементи, які несуть достатність людському духу, що переживає самодостатність як надсвідомий стан творчого пориву і осяяння (натхнення), яке починається зі “втрати змісту”, із спокою і незворушності, переходу до вищого ступеню цілісності свідомості, блаженства, яке зустрічається як в теїстичному чи нетеїстичному, так і в постнетеїстичному містицизмі, а також в наукових і філософських працях. Стан самодостатності, як супроводжуючий елемент творчого процесу, є показником його глибини, а також високого рівня змін в особистості.

8. Постнетеїстичний містицизм має таку характеристику самодостатності як незалежність і припускає свободу і незалежність від впливу вузькоспеціалізованих прийомів містичної практики зі стимулювання певних станів свідомості. Прояв характеристик самодостатності в містичних станах не виключає можливість стимулювання людини при зіткненні її з чимось новим та неочікуваним в житті, з різноманітністю впливів життя в цілому, в процесі формування єдності й самостійності особистості. Іntenція людини через містичну практику втручається в прояв стану самодостатності і порушує ритм цього прояву. Це – одна з причин того, що в культурі містицизму є течії, які відкидають практику.

9. Така характеристика самодостатності як автономії передбачає наявність іншої особистості, тобто стимулюється співтворчістю. В процесі співтворчості одна людина може руйнувати зміст дискурсу від впливу іншої людини і стверджувати свій зміст. При цьому переживається самодостатнє осяяння. Несамостійність і схильність до впливу і наслідування (імітації) змінюється на самостійність в процесі формування особистості. Потреба людини бути самостійною може провокувати зацікавленість постнетеїстичним містицизмом і нетрадиційними релігіями, де йдеться про шляхи до самостійності, а містична практика відсутня. В процесі становлення самостійності людини можуть порушуватись застарілі традиції культури, в тому числі й містичної культури. Ознакою цього порушення в людині може бути стан самодостатності.

ВИСНОВКИ. 1. Самодостатність - це нетривкий стан людини, як

ідеальне буття її духу, на противагу реальному буттю. Самодостатність - це особливі, нетривкі моменти повсякденного, значною мірою незалежного буття людського духу, моменти, що виходять за межі психічної даності (екстаз, інтаз), моменти зняття застарілих когнітивних установок, оман і прозоріння справжнього стану речей (осяяння, натхнення), моменти стану щастя. В філософсько-містичній літературі ХХ століття досвід самодостатності подається як природний феномен чуттєвої сфери людини, який має стихійний характер і позбавлений змісту. Феномен самодостатності набуває змісту лише після свого виявлення. Отже, він може розглядатися як феномен містичної, так і не містичної культури. Якщо цей феномен залишається поза світоглядними установками містичної культури, то це може трактуватися посиленням постнетеїстичних ідей в містицизмі як закономірного шляху в історії його розвитку. Він характеризується відсутністю практичних рекомендацій з надбання тих чи інших станів свідомості.

Характеристика досвіду самодостатності відбивається в культурі як сукупний набір станів душі. В історії філософського містицизму досвід самодостатності – це закономірність, а не випадковість. Значною мірою він знайшов відображення в ідеях постнетеїстичного містицизму, але потенційно він притаманний і ідеям як теїстичного, так і нетеїстичного містицизму.

2. Феномен самодостатності супроводжує вікові зміни, а також творчий стани людини. При цьому характеристики стану самодостатності можуть впливати на творчість людини, надаючи певний колорит культурі в цілому і зокрема релігійно-містичним культурним тенденціям певного історичного часу. Досвід самодостатності існує як ціннісне в культурі, бо він є наслідком позитивних змін особистості. Маються на увазі зміни ендогенного характеру, а не стимульовані ззовні. Ця тенденція значною мірою актуалізована в постнетеїстичному містицизмі.

3. Наділяючи людину автономією і якостями самостійної особистості, досвід самодостатності допускає в замкнений світ цієї особистості врахування іншої людини, соціуму. У той же час, феномен самодостатності, який є частковим випадком трансгресії як сили, яка перевершує межу, встановлену іншими силами, має стратегію виходу за межі соціальності, приводячи до порушення норми, правил традиції. Саме тому можна вважати закономірністю існування в історії містицизму постнетеїстичного напрямку, не зумовленого релігійно-містичною традицією, а перероблюючою її.